

І. Жилінкова, доцент НЮА України

Правовий режим спільності майна подружжя*

Правовий режим майна подружжя в цілому може бути схарактеризований як порядок регулювання майнових відносин подружжя, що виникає внаслідок дії комплексу правових засобів (дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, санкцій і т. ін) та визначає обсяг і зміст їх майнових прав і обов'язків. У теорії сімейного права при характеристиці законного режиму майна подружжя вирішальне значення має факт належності майна, придбаного в період шлюбу, одному з подружжя чи їм обом. Залежно від цього у порівняльно-правовому аспекті розглядають три основні види правових режимів майна подружжя: а) режим роздільності майна (*separate property regime*); б) режим спільності майна (*community property regime*); в) режим відкладеної спільності (*deffered community property regime*). Ці правові режими мають найбільш чітко виражену, сталу структуру, що дозволяє визначити їх основні, юридично значущі характеристики та прослідити головні напрями їх трансформації.

Треба відразу сказати, що на території України діє режим спільності майна подружжя. У зв'язку з цим аналіз саме цього режиму становить собою найбільший науковий та практичний інтерес. Як і випливає з його назви, режим спільності передбачає об'єднання майна подружжя (повністю чи певної частини) в єдину майнову масу та встановлення низки спеціальних правил по його володінню, користуванню та розпорядженню. У сучасному розумінні сутності режиму спільності подружжя розглядається як особи, котрі мають спільну зацікавленість у підтриманні майнового благополуччя сім'ї, а їх відносини характеризуються як відносини економічного партнерства¹. Внесок кожного з подруж-

* Підготовка цього матеріалу стала можливою завдяки дослідженням, проведеним автором в університеті штату Коннектикут (США) за програмою фонду Фулбрайта (Fulbright).

¹ *Sessums M. A. What are Wives' Contributions Worth Upon Divorce?: Toward Fully Incorporating Partnership into Equitable Distribution // Florida Law Review. 1989. Vol. 41. P. 1002; Sepowitz R. C. Transfers Prior to Marriage and the Uniform Probate Code's Redesigned Elective Share – Why the Partnership is not Yet Complete // Indiana Law Review. 1991. Vol. 25. P. 47 та ін.*

зя незалежно від його конкретного виразу та обсягу розглядається як істотний і необхідний елемент формування і підтримання майнової спільності. Таким чином, фундаментальна концепція режиму майнової спільності виражається в принципі економічного партнерства подружжя¹.

Історичні дослідження, проведені в зарубіжній літературі, показали, що режим спільності майна подружжя має глибокі традиції в правовій культурі людства. Елементи цього режиму зустрічаються в Кодексі царя Хаммурапі, праві античного Єгипту і Греції, правових нормах германських народів. Цей режим існував у різних країнах і в різні часи, тому неможливо встановити єдине джерело його виникнення, тобто конкретну країну, расу чи національність, в якому воно склалося². Такі широкі часові та територіальні рамки обумовили формування самостійних підвидів режиму спільності майна подружжя, які включають різноманітні комплекси правових засобів, що беруть участь у процесі правового регулювання. Залежно від обсягу і складу майна, що включається у спільність, та відповідних правових засобів регулювання відносин, які виникають щодо цього майна, у сімейному праві розрізняють три підвиди режиму спільності майна подружжя: а) режим універсальної спільності; б) режим спільності рухомого і придбаного; в) режим спільності придбань³. Кожен з цих підвидів правових режимів мав свою історію, часові та територіальні межі.

Режим універсальної спільності майна передбачав як спільне практично все майно подружжя, придбане ними як до, так і в період шлюбу. При цьому кожен із подружжя набував право на його половину, хоча контроль і управління залишалися в руках чоловіка. Такий режим діяв у Нідерландах, Португалії та Данії⁴. Режим універсальної спільності носив досить жорсткий характер і поступово пом'якшувався шляхом внесення відповідних змін у законодавчі акти або ж заміни цього режиму на інший. Наприклад, у Данії після перегляду норм Закону про юридичні наслідки

¹ *Wildman E. J. Professional Goodwill as Divisible Community Property: How Should Idaho Approach the Issue? // Idaho Law Review. 1994. Vol. 30. P. 825.*

² *Sessums M. A. Вказ. праця. P. 1002; Sepowitz R. C. Вказ. праця. P. 47 та ін.*

³ *Wildman E. J. Pr. Вказ. праця. P. 825.*

⁴ *Waggoner W. Marital Property Rights in Transition // Missouri Law Review. 1994. Vol. 59. P. 25, 26; The Reform of Family Law in Europe /Ed. A. G. Chloros. Deventer, 1978. P. 10.*

шлюбу 1925 р. режим універсальної спільності майна подружжя був трансформований у режим відкладеної спільності. Крім того, були істотно розширені права подружжя по укладенню шлюбних контрактів, що дало змогу значно звужити обсяг спільного майна подружжя і фактично замінити режим універсальної спільності на режими, які передбачали більш гнучкі норми регулювання майнових відносин подружжя¹.

Досить широке поширення в юридичній практиці мав правовий режим спільності рухомого і придбаного майна подружжя. Він одержав найбільш чітке закріплення у французькому Цивільному кодексі 1804 р. і діяв також у Бельгії та Люксембурзі. В своєму первісному вигляді цей режим передбачав такий порядок регулювання майнових відносин подружжя, при якому все рухоме майно (незалежно від часу його придбання), рухоме і нерухоме майно, отримане в період шлюбу, а також плоди, прибутки, відсотки і рентні платежі, одержані від цього майна, об'єднувалися в єдине ціле, управління яким здійснював чоловік. На цій підставі такий режим визначається як режим спільності рухомого і придбаного (the community of movables and acquets). Управління майном і здійснення з ним різного роду угод (за деякими застереженнями відносно нерухомості, що належить дружині) здійснювалося чоловіком. Згідно з таким підходом формувалися й відповідні суб'єктивні права та обов'язки учасників майнових відносин.

Як видно, режим спільності рухомого і придбаного передбачав роздільність відносно нерухомого майна, що належало подружжю до шлюбу, чим він істотно відрізнявся від режиму універсальної спільності. Але режим спільності рухомого і придбаного також зазнав істотних змін. У загальних рисах вони полягали у звуженні кола майна, що входить до спільності, а також в обмеженні прав чоловіка по управлінню цим майном².

Останнім видом правових режимів спільності майна подружжя є режим спільності придбань. Він був встановлений іспанською правовою системою і формувався протягом кількох століть. Його елементи закріплені в іспанських кодексах, статутах та ординатах. Найбільш суттєві положення режиму спільності подружнього майна закріплені в Nueva Recopilacion — Книга 9. Титул

¹ Bradley D. Family Law and Political Culture (Scandinavian Laws in Comparative Perspective). L., 1996. P. 133-134.

² Хазова О. А. Брак и развод в буржуазном семейном праве (Сравнительно-правовой анализ). М.: Наука. 1988, С. 82.

214. Закон 3391 (1567) і Novisita Recolation – Книга 12. Титул 330. Закон 4036 (2805 р.)¹. Цей режим передбачав спільність лише відносно майна, придбаного подружжям у період шлюбу, у зв'язку з чим і одержав назву режиму спільності придбань (the community of acquests). Інші види майна (дошлюбне майно, майно, одержане в дарунок, і т. ін.) визнавалися власністю кожного з них. Режим спільності придбань як найбільш м'який різновид режиму спільності подружнього майна мав більш гнучкі правила, що обумовило його велику життєздатність. У літературі відзначалося, що режим спільності придбань більшою мірою відображав реальність, бо його основна ідея полягала в тому, що подружжя розглядалося як особи, об'єднані єдиною метою забезпечення майнових інтересів сім'ї, кожний з яких своєю працею робив внесок для її досягнення. При цьому подружжя надіялося рівними правами відносно майна, нажитого в період шлюбу². Щоправда, спочатку режим спільності придбань також закріплював лідируюче становище чоловіка в питаннях управління спільним майном подружжя. Поступово розширення прав дружини по управлінню і розпорядженню спільним майном дало змогу щонайбільшою мірою відобразити ідею економічного партнерства подружжя в шлюбі, що є сьогодні досить актуальним.

Є підстави вважати, що режим спільності придбань діяв і на землях України в селянському середовищі. Права подружжя по володінню, користуванню та розпорядженню майном визначалися нормами звичаєвого права. В цілому норми звичаєвого права діяли на землях України до кінця XV ст., але у питаннях шлюбу і сім'ї ці норми домінували і значно пізніше. В XVI–XVIII ст. саме норми звичаєвого права визначали майновий устрій сім'ї і становище подружжя³. Можна зазначити, що писані закони, що існували в Україні на той час, по суті були фіксацією status quo, закріпленням звичаєво-правових норм, що склалися протягом багатьох десятиліть⁴. Ситуація мало змінилася і після того, як наприкінці XVIII ст. територія України була включена до складу

¹ Детальніше про це див.: *De Funiak W. Q., Vaughn M. J. Principles of Community Property / Second ed. Tucson. Arizona, 1971. P. 39-54.*

² *Stenzel G. R., Banks J. Defunct Marriage: Its Possible Application in Idaho Divorce Law // Idaho Law Review. 1994. Vol. 30. P. 749.*

³ Див.: *Полонська-Василенко Н. Історія України. К., 1992. Т. 1. С. 406.*

⁴ Див., напр.: *Права, за якими судиться малоросійський народ. К., 1997. С. 173-216.*

Росії і на неї поширювалося російське управління. Поступово норми звичаєвого права стали втрачати своє значення і були замінені на норми офіційного законодавства. Проте їх вплив у селянському середовищі був настільки сильним, що уряд був змушений рахуватися з цим і після судової реформи 1864 р.¹ Незважаючи на те що Звід законів Російської імперії офіційно встановлював режим роздільності майна подружжя (т. X, ч. 1, ст. 109), фактично відносини подружжя з приводу належного їм майна мали характер майнової спільності, бо «проти правової роздільності був увесь уклад селянської сім'ї»².

Діючий тут правовий режим у цілому може бути схарактеризований як режим спільності придбань у зв'язку з тим, що він поширювався в основному на майно, нажите подружжям у період шлюбу, в той час як інші види майна не переходили в спільну власність подружжя. До складу останнього входила так звана «материзна» — земельні ділянки, що передавалися в спадок тільки по жіночій лінії. Одержавши таку ділянку, жінка могла розпоряджатися доходом з неї і використовувати його на свій розсуд. Вона мала у власності також особисте майно, придбане за власні кошти, та придане³.

Режим спільності придбань був законодавчо встановлений в СРСР у двадцять роки⁴. Прийнятий ВУЦВК 31 травня 1926 р. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР⁵, а також Кодекс законів про шлюб, сім'ю і опіку РРФСР, прийнятий 19 листопада 1926 р.⁶, відмовилися від режиму роздільності майна подружжя, що діяв раніше, як такого, що порушував майнові права жінок, і встановили правила про спільність майна, нажитого подружжям у період шлюбу. Введення режиму спільності придбань у той період було єдино вірним рішенням, бо дозволяло забезпечити інтереси жінки і дітей у разі розлучення.

¹ Див.: Українська минувшина. К., 1994. С. 153 та ін.

² *Азаревич Д.* Семейные имущественные отношения по русскому праву // Журнал гражданского и уголовного права. СПб., 1883. Кн. 4. С. 118.

³ Див.: Культура і побут населення України. К., 1991. С. 143, 151.

⁴ У зарубіжному праві правовий режим майна подружжя, встановлений у двадцять роки законодавством радянських республік, також характеризується як режим спільності придбань (див., напр.: *Matrimonial Property Law/Ed. by Fridman W.*, P. 212-215 і с. 446).

⁵ ЗЗ УРСР. 1926. № 67-69. Ст. 440.

⁶ СУ РСФСР. 1926. № 82. Ст. 611.

За роки свого існування на території СРСР режим спільності придбань практично не зазнав якихось змін. Аналогічний режим продовжує діяти і сьогодні в країнах колишнього СРСР, що зберігають встановлений раніше загальний порядок регулювання майнових відносин подружжя. Наприклад, М. Антокольська пише, що режим майна подружжя, встановлений Сімейним кодексом РФ 1996 р., є режимом спільності придбань¹. Аналогічно вирішується питання в чинному Кодексі України про шлюб та сім'ю (ст.ст. 22, 24) і проекті ЦК України, що передбачає спільність відносно майна, нажитого подружжям у період шлюбу (ст. 1300).

Режим спільності придбань широко поширений за кордоном. Він діє в деяких європейських країнах, в тому числі у Франції після реформи сімейного законодавства 1965 р., а також у дев'яти штатах США, які сприйняли режим спільності подружнього майна внаслідок впливу іспанської та французької правових систем. В зарубіжних країнах режим спільності придбань зазнав низки змін. Його основна трансформація йшла шляхом розширення економічної незалежності подружжя і перш за все прав дружини щодо управління спільним майном. При цьому основний принцип спільності майна, нажитого подружжям у період шлюбу, зберігся в початковому вигляді.

У цілому можна стверджувати, що режим універсальної спільності, як і режим спільності рухомого і придбаного, втратили сьогодні своє значення. Ці режими відзначалися, з одного боку, відсутністю необхідної економічної свободи кожного з подружжя, а з іншого — узурпацією влади чоловіком щодо управління та контролю над спільним майном. Найбільш гнучким виявився режим спільності придбань, позбавлений цих недоліків. Цей режим виходить із спільності майнових інтересів подружжя, але при цьому надає кожному з подружжя достатній простір для прояву своєї економічної самостійності.

Ретроспективний погляд на організацію майнових відносин подружжя показує, що правовий режим спільності майна подружжя в цілому є елементом правових систем різних держав. Незважаючи на історичні зміни, глобальні соціально-економічні перетворення, особливо останнього століття, цей режим зберіг свою загальну структуру і своєрідність. У ньому відображені фундамен-

¹ Антокольская М. В. Семейное право, С. 157.

гальні юридичні ідеї про рівноправність та економічне партнерство подружжя, важливість об'єднання їх зусиль для створення економічної основи сім'ї.

Надійшла до редколегії 20.09.99

М. Мороз, викладач НЮА України

Припинення і розірвання договору оренди майна державних підприємств

Припинення дії договору оренди означає втрату його сили на майбутній час і тягне за собою припинення правовідносин, що виникають на основі цього договору. Припинення договору і зобов'язання в цілому не завжди збігаються в часі. Після припинення дії договору оренди може виявитися, що якийсь обов'язок сторони за цим договором невиконаний, і тоді правовідносини зберігаються аж до його виконання.

Орендне зобов'язання припиняється з підстав, передбачених в ч. 2 ст. 26 Закону України від 14 березня 1995 р. «Про оренду державного та комунального майна» зі змінами (далі — Закон). Договір оренди припиняється у разі: а) закінчення терміну, на який він був укладений; б) приватизації об'єкта оренди орендарем (за участю орендаря); в) банкрутства орендаря; г) загибелі об'єкта оренди.

З метою найбільш повного дослідження специфіки припинення договору оренди необхідно дати стисло характеристику всіх підстав припинення цього договору.

Найбільш поширеною і нормальною підставою припинення договору оренди майна державного підприємства є закінчення терміну договору оренди. Згідно зі ст. 2 Закону оренда — це тимчасове володіння і користування майном, тобто правомочності орендаря по володінню і користуванню є тимчасовими, причому термін, на який передається це майно орендареві для здійснення останнім зазначених правомочностей, фіксується в договорі. Без такого терміну сторони могли б використати договір оренди для фактичного відчуження майна державного